

KEMÉNY ISTVÁN, A GONDOLKODÁSRA TANÍTÁS MESTERE

Kemény István (2010) *Előadások a magyar társadalomfejlődés szociológiájáról*. Összeállította: Kemény István és Gábor Kálmán. Szeged, Belvedere Meridionale.

Kemény István 1990-es évekbeli, szegedi egyetemi előadásainak összegyűjtött anyaga több szempontból kiemelkedik a dokumentum-gyűjtemények sorából. Az egyik érdekessége az a válogatás, amelyből kirajzolódik Kemény István felfogása mestereiről, akik a hazai és a nemzetközi társadalomtudományok meghatározó egyéniségei. A másik fontos mozzanat, amely ennek a kötetnek a megjelenését is motiválta: az a kutatói/oktatói szándék, amellyel Gábor Kálmán szorgalmazta Kemény István megjelenését a szegedi egyetemi képzésben. Az előadásokból végül Kende László értő szerkesztésében olyan válogatás készült a Belvedere Meridionale kiadásában, amely fontos állomása a hazai kritikai szociológiának.

A hét fejezet csak látszólag különül el, tartalmában egységes kötet került elénk. A társadalmi változások elméleti kiindulásául Kemény István négy, különböző iskolához tartozó történész, szociológus máig ható gondolataiból idéz, amely egyben elvezet a jelenkori dilemmákhoz, módszertani problémákhoz.

Kemény István – aki Hajnal István tanítványa volt – szegedi előadásait mesterének méltatásával kezdte, de nem a rajongó, hanem a megbizonyosodott, a hitelesítő kutató/gondolkodó hangján. Kemény abban látja Hajnal István munkásságának máig ható tanulságait, hogy „a történelemben megfigyelhető intézményeket, technikákat és eljárásokat nem »találmányoknak«, tudatos erőfeszítések termékeinek, előre átgondolt koncepciók megtervezett végrehajtásának tekintette, hanem egyéni cselekvések nem akart, nem szándékolt következményeinek, spontán folyamatok eredményeinek.” (10.)

Nagyon beszédes az a kiemelés, amit Kemény Hajnal munkásságából elénk tár: rámutat a tradíció fontosságára, arra a felismerésre, hogy a múlt sosem tűnik el nyomtalanul, és a szokásszerűség, azaz a tradíció az, amely változik. Ez a gondolat jelenik majd meg újra a válogatás hetedik fejezetében, a közelmúlt eseményeiről szólva.

A következő hazai szellemóriás Bibó István, akiről a szerző – visszautalva Hajnal munkásságára, a folytonosságra – döntően „Az európai társadalomfejlődés értelme” című műve alapján beszél. Kiemeli, hogy már Hobbes óta foglalkoztatja a tudósokat annak megértése, milyen kapcsolat mutatható ki a hatalom, az emberi félelem és a legitimitás között. Nem véletlen, hogy Kemény István számára is döntő, miként osztható el a félelem, ha a hatalom parlamenti demokrácián alapszik. Ennek kapcsán kritizálja mind Bibó, mind Szűcs Jenő felfogását az eltorzult magyar alkatról, a zsákutcás történelemfejlődésről, mivel tapasztalatai szerint „...majdnem mindegyik történelem olyan zsákutcából áll, amelyekből vagy kiszabadulnak a népek, vagy nem.” (21.)

Módszertani ősforrásként Kemény István megidézi Max Weber, de ez a megközelítés is sajátos. A hazai szociológia újraindulásakor keletkezett weberi kötetből (*Gazdaság és társadalom*, 1967) idézi az objektivitás, a megértés fontosságát, majd így összegzi a társadalmi folyamatok megismerésének lényegét. „Nem objektív tények a szociológia tárgyai, hanem objektív tények szubjektív értelmezései” (26.)

Ezután válik egyértelművé Kemény saját módszere, amelyet a szegénység és a cigányság kutatásában alkalmazott: „Amikor azt mondom, hogy az egyének véleményét vizsgáljuk, akkor különbséget kell tenni az egyének saját magukra és saját cselekvésükre vonatkozó, (akár megélhetési törekvésekről van szó, akár politikai törekvésekről...) és az általánosabb dolgokról alkotott vélemények között. Ez utóbbiakról a szociológusnak nagyon kell vigyázni. Ennél a pontnál felhívom a figyelmet, hogy ha valaki a társadalomtudományok módszerével akar foglalkozni, jobban teszi, ha közgazdaságtant olvas, mint szociológiát...” (26-27.) Tanácsa nemcsak előadása hallgatóságának, hanem valamennyi szociológusnak szólt.

Kutatás- és oktatásméleti, módszertani szempontból megkerülhetetlen, ahogy Kemény István kortársáról, Pierre Bourdieu-ről megfogalmazza kritikai észrevételeit. A szegedi kurzussal egy időben jelentek meg a hazai folyóiratokban, illetve a könyvkiadónál az újabb és újabb fordítások, melyek eredményeképpen a mező-és habituselmélet nálunk is divatos magyarázó elvvé vált. Kemény azonban a legfrissebb írásokra hivatkozik, nem csupán értelmezi a tőke négy formáját, hanem rámutat arra is, hogy a kulturális tőkét előbb-utóbb *információs tőkének* kell majd nevezni, míg a korábbi társadalmi tőkeféleséget *hálózati vagy kapcsolati tőkének*. Tudjuk, hogy Bourdieu-nél a

tőke a hatalom szinonimája, ezért Kemény azt is bebizonyítja, hogy épp ezért nem szerepel a tőketípusok sorában a politikai hatalom, ami nem véletlen, mivel ez nem illene össze a francia teoretikus piramis-szemléletével, amely szerint az egyes tőkeféleségek alkotják a részpiramisokat. Rámutat arra, hogy csak a francia társadalomban érvényes az a kijelentés, hogy az értelmiség alárendelt a gazdasági tőkéhez képest, mivel Közép-Európában – történelmi hagyományokból adódóan – az egyes tőketípusok rendkívül autonómok lehetnek, s különösen igaz ez a kulturális tőkére.

A kötet további öt fejezete Kemény hosszás párizsi emigrációjának tapasztalataiból táplálkozik. A hazai társadalmi mobilitásról, a centrum és a periféria kérdéseiről értekezik a „*Magyarság és Európa*” című fejezetben, megidézve Berend T. Ivánt, Hajnalt és Bibót. Kemény szerint a helyzet elemzésének kulcsa a nemzetiségi kérdés, amelyről Bibó azonos című tanulmánya kapcsán beszél. Elveti azokat a stigmákat, előítéleteket, amelyek a közép- és kelet-európai fejletlen demokráciákat, szerényebb (vagy szegényebb) gazdaságokat sújtják évszázadok óta. Azonosul Bibóval, amikor azt a csapdahelyzetet elemzi, hogy a demokrácia régiókban azért nem tud igazán kifejlődni, mert megoldatlan a nemzetiségi kérdés, ugyanakkor a nemzetiségi kérdés rendezéséhez előbb demokráciára volna szükség. Ezután értelemeszerűen azokkal a fontos elemekkel foglalkozik, amelyek ezt a nyilvánvaló csapdahelyzetet állandósították: a közösségért érzett egzisztenciális félelmekekkel, „*a nemzet öntudatra ébresztésének feladványával*” (83.), az „*antidemokratikus nacionalizmussal*” (84). Hiába ismerjük a híres Bibó-idézetet, mely szerint „*demokratának lenni mindenelőtt annyit tesz, hogy nem félni*” (id. 84.), de Magyarországon és az egész régióban tartós érzés a félelem, s a vele párosuló gyávaság. Táptalaja a – Bibó korán messze túlmutató – politikai hisztéria, amelynek máig érezzük negatív hatását.

A magyar társadalom két világháború közötti kórképe a tudós pontos történelem- és társadalomismeretére alapozva felsorolja a traumákat. Trianont, a kettős társadalom szerkezetét, a gazdagság-szegénység problémáját, a mezőgazdaság átalakulását, a labilis iparszerkezetét, a települések átrendeződését, el- vagy túlnépesedését. A kritikai szociológia ritka értéke az a két előadás, amelyben Kemény bírálja Szelényi elit felfogását, a magyar polgárosodás esélyeiről vallott nézeteit, a városiasodás, a lakótelepi társadalom negatív következményeit, stb.

Kemény – Szelényi fent említett írásai elemzésekor – alapos szövegkritikai megjegyzésekkel kísérve leginkább a „harmadik utas” koncepció veszélyeire hívja föl a figyelmet. Érveinek háttérében olyan hazai és nemzetközi közgazdasági elemzések állnak, amelyek máig ható érvényességgel állítják eléink a szocialista gazdaságok átalakulását vagy a megkésett polgárosodást. Az értelmiség Kádár-kori helyzetének bemutatását a saját élményeivel hitelesíti; elveti az értelmiség vátesz szerepét, a reális egyensúlyteremtést a különböző társadalmi csoportok közötti gazdasági fejlődésben látja.

A szerző rámutat arra, hogy a szociológus, de a közgazdász sem tudja elkerülni a szubjektivizmus veszélyét, ha metaelméletekkel foglalkozik, s különösen ez a helyzet, ha ezt a kevésbé fejlett országok esetében teszi. Ezért tartja Kemény kérdésesnek Szelényi prognózisát a vegyes gazdaságról; figyelmeztet a multinacionális cégek terjeszkedésére, a magyar gazdaság gyengeségeire, a társadalom nagyobb részének a változásokkal szembeni rigiditására. Nézete szerint a demokratikus átalakulás egyenetlenül, többszöri megtorpanások, nehézségek árán és sokkal lassabban fog végbemenni, mint ahogy az szükséges és kívánatos lenne.

Miről is beszél tulajdonképpen Kemény István? Az 1989 utáni változási folyamatokról, amelyek megértéséhez Szelényi tanulmányainak kritikáján, az eladósodás társadalmi következményeinek bemutatásán át vezet az út. A könyv utolsó fejezete különösen fontos lehet a szakértő és az érdeklődő olvasónak egyaránt. Bemutatja a hazai fejletlen demokratikus hagyományokra épülő jóléti rendszerek gyengeségeit, a hatalom csúcsára törekvők tülekedését, az ügyeskedő felkapaszkodókat, polgárosodó rétegeket, és ezzel párhuzamosan a lecsúszó, eladósodó, kisémmizett csoportokat, a megkésett reformokat, tehát mindazt, amitől az az érzésünk, nem történt meg az igazi rendszerváltás. Az utolsó előadások szövegeiből eléink áll a kérlelhetetlen társadalomtudós, kritikus Kemény István, akinek szikár érvelése, gondolatainak koherenciája egyszerre magával ragadó és cselekvésre, elemzésre ösztönző.

A szóbanforgó válogatás mostantól kezdve megkerülhetetlen irodalma a társadalomkutató, és társadalomtudós képzésnek, a közelmúlt megismerésének. A kötet megjelentetésével a Belvedere Meridionale munkatársai jelentősen hozzájárultak Kemény István szellemisége továbbéléséhez.